

POGOVOR Z RENATOM CRISTINOM

Poučujete na univerzi v Trstu. Bi nam lahko predstavili študij filozofije v Italiji? Kako je z intelektualno podobo Trsta nasploh?

Študij filozofije na italijanskih univerzah je po mojem mnenju brez prave podlage zaradi premajhne pozornosti do pouka filozofije v srednjih šolah. Filozofija je kot učni predmet že dolgo predpisana zgolj na gimnazijah (klasičnih in naravoslovnih). Tudi če raven poučevanja ni bistveno nazadovala, je upadla kulturna in socialna vloga filozofije. Splošno pomankanje dovetnosti za filozofijo, ki ga ni moč prezreti, se ne izraža samo v nenehnem krčenju finančna sredstev za filozofske raziskave s strani državnih institucij, marveč tudi v vedno večji ravnodušnosti javnega mnenja. Če so mediji pred časom oznanjali zanimanje menagerjev za filozofijo in še posebej za etiko, je bil to zgolj instrumentalen interes, običajno preoblikovanje tržnih razmerij. Filozofija kot marketing ni mogla za dolgo preživeti. In vendar današnja moralna in politična kriza v Italiji vsekakor narekuje večjo pozornost do filozofskega razmišljanja. Te pozornosti seveda ne gre vsiljevati, marveč mora vznikniti iz potreb italijanskega življa. Ne bi želel, da ta začetna lamentacija zaznamuje celoten najin pogovor. Kažejo se tudi nekatera pozitivna znamenja: število študentov rahlo raste, večja se tudi njihova prizadevnost ter zanimanje za učno materijo in njen družbeni kontekst; taka je vsaj moja izkušnja v Trstu.

Kar zadeva intelektualno podobo Trsta, moram reči, da univerza doživlja stalen razrast v družbenem tkivu, tako na področju naravoslovnih in aplikativnih znanosti kakor na področju humanistike. V ospredju so seveda naravoslovne znanosti, za katere imamo v mestu poleg univerzitetnih oddelkov tudi druge ištucije: *Mednarodno središče za teoretično fiziko*, *Mednarodno visoko šolo za podiplomske študije*, *Raziskovalni sektor*. Posebej velja opozoriti na novoustanovljeno *Interdisciplinarno delavnico za naravoslovne in humanistične znanosti*, ki deluje v okviru omenjene Šole. Tam se prirejajo številni seminarji ob sodelovanju fizikov, matematikov, pisateljev, psihologov, literarnih

teoretikov, filozofov itn. Podoba Trsta kot srednjeevropskega kulturnega središča se z valom novih oblik raziskovanja in novih tehnologij seveda spreminja, a humanistično-eksistencialna podlaga še vedno ostaja.

Sodelujete pri urejanju osrednje italijanske filozofske revije Aut-aut. Kako gledate na razvoj italijanske filozofije v zadnjem času?

Italijanska filozofija si trenutno prizadeva za večjo samostojnost mišljenja, ki je v zadnjih dveh desetletjih zaradi čezmernega nagnjenja k prevzemanju in ponavljanju skušenj drugih dežel (na prvem mestu Nemčije in Francije) morda ni premogla. Vsekakor je tudi to obdobje prispevalo k izoblikovanju obilice samostojnih in izvirnih miselnih iskanj. Številni prevodi (nekaj tisoč del na leto) so zanesljivo pospešili kulturno in filozofsko rast ter pripravili teren tako za polno deprovincializacijo naše kulture kakor tudi za njeno uveljavitev v drugih deželah. Razvojne črte italijanske filozofije so v bistvu iste kot v drugih deželah: v zadnjih letih je imela širok odmev hermenevtika (Gadamer, Heidegger), uveljavila se je analitična filozofija, ki je zunaj ozkega lingvističnega okvira predložila pomembne etično-politične razmisleke; po skušnji iz petdesetih let se je na prizorišče vrnila fenomenologija.

Morda je poglavitna poteza italijanske filozofije prav premislek anglosaksonske in kontinentalne tradicije. Poleg zgodovinsko-filozofskega preučevanja, ki ima v Italiji dolgo tradicijo, predvsem po zaslugi Croceja, se uveljavljajo tudi nekateri manj strogo zgodovinski pristopi. Nanje ima precejšen vpliv analitična anglosaksonska filozofija in strukturalizem, pa tudi fenomenologija in epistemologija. Hermenevtika se zavoľo svoje pozornosti do fenomena zgodovinskosti in tradicije vmešča med zgodovinsko in sistematično raziskovanje. Od sodobnih mislecev so največje pozornosti deležni Wittgenstein, Husserl ter predvsem - Heidegger, saj njegova misli dopušča razvijanje raziskovanja v različnih smereh: filozofsko-zgodovinski smeri (na podlagi tehtnih interpretacij, ki jih je zapustil Heidegger), v fenomenološki smeri ter v smeri postmoderne.

Pred kratkim je izšla knjiga o recepciji Heideggra v Italiji. Katere so bistvene značilnosti recepcije in nadaljnega razvijanja Heideggrove misli v Italiji? Opazil sem, da je veliko zanimanje vzbudil izzid Beiträge zur

Philosophie.

Ko je leta 1989 izšel zbornik, posvečen *receptiji Heideggra v Italiji*, sem na prošnjo uredništva "Heidegger Studies" sestavil članek o tej temi. To ni bilo lahko delo: ne samo zaradi obilice študij in interpretativnih smeri, marveč predvsem zavoljo tega, ker je receptija Heideggrove misli samostojna in svobodna, daleč od sleherne ortodoksije. Skušal sem pokazati, kako se je Heideggrova misel od petdesetih let naprej recipirala v treh interpretativnih smereh: prva je povezana s hermenevtiko, druga s fenomenologijo in tretja s tradicijo katoliške misli. Naj v nekaj besedah povzamem to situacijo.

V dvajsetih in tridesetih letih je Heideggrova misel ostala skoraj povsem prezrta zaradi prevlade idealistično-zgodovinske kulture (Croce, Gentile). Ta je odklanjala nove filozofske teme. Eksistencialistični tok, ki se je razvijal od tridesetih let naprej z Nicolo Abbagnano in Luigiem Pareysonom, je vzpodbudil razmišljanja o Heideggru in hermenevtično transformacijo eksistencializma, ki jo je opravil Pareyson sam ter pred kratkim Gianni Vattimo. To je Heideggra postavilo v središče filozofskega razpravljanja. Tudi znotraj fenomenološkega polja se je z Antoniom Banfijem in Enzom Pacijem razvilo podobno zanimanje za Heideggrovo misel, toda v tem primeru so Banfijevo in Pacijevo kritično stališče presegle šele raziskave naslednje generacije fenomenologov (predvsem bi omenil Giuseppeja Semerarija, Alda Masulla in Carla Sinija). Z zblíževanjem fenomenologije in hermenevtike se je zanimanje za Heideggra ponovno povečalo. Tu bi navedel predvsem Vincenza Vitiella, ki povezuje Heideggra s Heglom in svojo izvirno "filozofsko topologijo", ter Maria Ruggeninija, ki skuša povezati hermenevtiko in fenomenologijo na podlagi koncepcije "lingvističnosti biti", čeprav nerad zapostavljam druge pomembne avtorje.

Izdaja *Prispevkov k filozofiji* je seveda dala nov impulz za te raziskave, čeprav zapletenost govorice, v kateri so napisani, še bolj kot sicer otežuje prevajanje v italijanščino. Menim, da je pot preučevanja Heideggrove misli še dolga, predvsem pa se mi zdi, da Heidegger lahko vzpodbudi razmisleke, ki presegajo navadno zgodovinsko-filološko obravnavo.

To nedvomno velja tudi za fenomenološko filozofijo v širšem evropskem pa tudi zunajevropskem prostoru; kateri so osrednji toposi razpravljanja v

fenomenološki misli danes?

V zadnjih letih je fenomenološko raziskovanje prodrlo v mnogih smereh, s tem da se je ponekod precej oddaljilo od horizonta Husserlove misli. Po velikih likih pohusserlijanske fenomenologije - Fink, Sartre, Merleau-Ponty, Levinas, Landgrebe, Potočka, Ricoeur, Paci itn.- so se uveljavile nove generacije, fenomenologi, ki so rojeni v tridesetih ali štiridesetih letih. Tudi v tem primeru je naštevanje imen vselej nepopolno in nehvaležno, vseeno pa bi rad omenil vsaj nekatera, prav zato, da bi naznačil topose aktualnega fenomenološkega raziskovanja v Evropi.

Pomemben dogodek v fenomenološkem raziskovanju je izdaja Heideggrovih marburških predavanj med leti 1923-28, v katerih Heidegger razvija kritiko Husserla in njegove izhodiščne pozicije. Ponovno, ne zgolj zgodovinsko, marveč tudi teoretično ovrednotenje Heideggra in Husserla je velika novost v pohusserlijanski fenomenologiji zadnjih let. Druga pomembna novost je naraščajoče mednarodno sodelovanje, ki raziskovalcem s področja fenomenologije omogoča vedno več znanstvenih stikov in izmenjav. Poleg Husserlovih arhivov v Leuvieniu (ki ga upravlja Samuel Ijsseling), Kölnu in Freiburgu, je zdaj aktiven tudi Husserlov arhiv v Parizu (upravlja ga Jean-Françoise Courtine). Pred kratkim pa je bil s sodelovanjem univerz v Bochumu in Wuppertalu ustanovljen tudi *Graduirter Kolleg* na temo *Fenomenologija in hermenevtika*. S teh dveh univerz prihajata Bernhard Waldenfels in Klaus Held, ki sta trenutno najizrazitjša predstavnika tega novega fenomenološkega toka. Poleg razmerja med fenomenologijo in hermenevtiko stopa v ospredje predvsem fenomenološki premislek etike in politike, fenomenološka sociologija ter aplikacija fenomenologije v psihologiji. Gre za tradicionalne teme, h katerim se pristopa na podlagi njihovega imanetnega razvijanja, ki prisiljuje fenomenološko refleksijo k stalnemu prilagajanju in vnovičnemu upravičevanju.

V Vaši knjigi "Heidegger in Leibniz - Pot in razum" obravnavate razmerje med osmišljevalnim in preračunljivim mišljenjem. Kakšna je po Vašem mnenju perspektiva in naloga osmišljevalnega mišljenja v dobi, ko se načrtujejo umetni možgani?

V knjigi o Leibnizu in Heideggru sem hotel nakazati razliko med eno

obliko mišljenja, ki je določena kot "preračunljiva", in med drugo, ki je določena kot "osmišljevalna", ter skušal to dvojnost metaforično izraziti s podnaslovom "Pot in razum". Ko je Heidegger svoje mišljenje biti označil kot "osmišljevalno" in ga radikalno zoperstavil znanstveno-metafizičnemu "preračunljivemu" mišljenju, ga je verjetno vodila potreba po čisti razliki, po čistem rezu s tradicijo. Zategadelj morda ni domislil vseh možnosti tradicije, ali vsaj nekaterih njenih območij. Heideggrova interpretacija zgodovine filozofije izvira iz fenomenološke "destruktivnosti", katere ga je naučil Husserl: gledati neposredno proti "stvarem samim", brez zgodovinskih ali filoloških posredovanj. V njegovi interpretacija Leibniza je precej hermenevtičnega nasilja, kateremu je žrtvovano bolj posredno razumevanje. Ako je Leibniz vrhunec "preračunljivega mišljenja", in ako je v monadološkem mišljenju, kot verjamem, da sem dokazal, tudi element "osmišljevalnega" mišljenja, torej mišljenja, ki v temelju zadeva eksistencialno in ontološko strukturo človeka ter njegov način mišljenja, potem se deloma zmanjša pomen omenjenega Heideggrovega razlikovanja. Vseeno pa to nikakor ne pomeni, da smo danes to razliko že uspeli preseči. Ne smemo slepo verjeti niti v simplifikacije "preračunljivega mišljenja" niti v zahtevne komplikacije "osmišljevalnega mišljenja". Zavračam poenostavljeno etiketiranje. Da bi vzdrževali plodnost mišljenja je potrebno skeptično in kritično gledanje.

Omenjeno dihotomijo skušam preseči v smeri mišljenja, ki živi od obeh dimenzij, t.j. mišljenja, ki v obdobju odsotnosti zasnutkov lahko pomaga snovati, ki v obdobju odsotnosti uma lahko pomaga umevati. To mišljenje ni niti popolno odrekanje tradiciji niti njeno pospešeno odpravljenje. Postmoderna (v svoji filozofski varianti dekonstrukcionizma) nam tu ne more več pomagati, ker je opcijo uma radikalno zavrnila. Po drugi strani ne zadošča več tudi golo zgodovinsko-filozofsko gledanje, ki se ukvarja s filološko rekonstrukcijo preteklosti. Če je Heidegger strl lupino metafizično-tehničnega farizejstva in še danes nakazuje možnost, da se izognemo prevladi metafizike, morda nikakor ni odveč utemeljiti mišljenje, ki bi ponovno sprejemalo izgubljeno umnost. To mišljenje si utira pot s pripoznanjem, da umnost ni zgolj to, kar je zgodovina o njem vseskozi trdila, ter da je po drugi strani možno (vsaj jaz verjamem, da je) najti neko dimenzijo umnosti tudi v mišljenju biti. Toda zdaj moramo sami napredovati po tej poti; poiskati moramo sredstva, ki bi našemu

razmišljanju in ravnanju podelila povsem novo umnost, prosto shem moderne znanstvene racionalnosti. Da bi začrtali to novo možnost mišljenja, niti ni potrebno še naprej ohranjati besede "um". Jaz bi govoril o fenomenološkem umevanju, umevanju, ki postavlja v ospredje stvari same, konkretnost fenomenov, in katerega navdihuje zasnutek univerzalne korelacije med subjekti in svetom. Seveda, beseda "um" nekako ostaja, vendar kot koristno znamenje na tej poti, kot zadnji indic prisotnosti tradicije, ki pa se nam je ni treba pretirano bati: njena obskurna območja lahko presežemo tako, da do konca izrabimo to, kar je v njej pozitivno.

Razmerje med osmišljevalnim in preračunljivim mišljenjem zadeva tudi reafirmacijo vloge pesništva kot bistvenega elementa sleherne zgodovinske kulture.

Mišljenje in pesništvo sta bila tradicionalno ločena, pri čemer je pesništvo v primerjavi z mišljenjem (filozofskim in znanstvenem) igralo podrejeno vlogo. Dovolj se je spomniti Platona in njegove hierarhije filozofije, znanosti in umetnosti. Kibernatika in elektronski jeziki, ki so se pojavili v našem stoletju, so to subordinacijo znova vzpostavili. Trg ne pušča veliko prostora za pesniško govorico. Toda po drugi strani je zakoreninjenje neke kulture, civilizacije v svojem pesniškem snovanju nepogrešljiv moment v rasti mišljenja in človeške kulture, ki ga noben formaliziran jezik in noben trg ne more odpraviti, ne da bi s tem izgubil tla, na katerih kljub vsemu raste. To reafirmacijo pesništva kot izvirne dimenzije govornice je moč primerjati z zahtevo fenomenologije po "povratku" k izvoru, po vrnitvi k tej izvorni dimenziji, ki jo je Husserl imenoval *Lebenswelt*, in ki jo je Heidegger določil z besedo *bit*. Sklicevanje na Heideggerja in na njegovo slavljenje pesništva kot govornice domovine je včasih morda preveč lagodno, vendar kakor sami pravite, pesništvo je osnovni element, ali vsaj en od osnovnih elementov celotne kulture. Upoštevati to, pomeni razumeti do temelja bistvo vsake naše posamezne kulture.

Posvečate se tudi problematiki subjektivnosti in intersubjektivnosti; slednja se danes vse bolj povezuje z vprašanjem interkulturalnosti kot inovacije postmoderne. Kaj bi po Vašem mnenju lahko tvorilo podlago možne evropske interkulturalnosti?

Tematika, ki jo omenjate, mi je res nadvse blizka. Ne zgolj zaradi tega, ker se sistematično ukvarjam s problemi subjektivnosti in intersubjektivnosti (v maju 1992 sem med drugim v Trstu organiziral mednarodno srečanje na temo "Leibniz in vprašanje subjektivnosti"), marveč predvsem zato, ker sta tadva pojma v središču mojega prizadevanja za zasnutje nove filozofske paradigme. To novo paradigmo označujem kot "fenomenološko monadologijo", temelji pa na povezavi fenomenološke koncepcije intersubjektivnosti z monadološko koncepcijo sveta pri Leibnizu. Smotrnost take povezave vidim v filozofski dinamiki, ki bi povezovala antično metafizično težnjo po zedinjenju enotnosti in mnoštva ter moderno pozornost do pluralnosti sveta v svoji eksistencialni in ontološki konkretnosti. Ta fenomenološko-monadološka paradigma sega v svoji etično-politični dimenziji tudi na področje interkulturalnosti. V tisku imam knjigo o tej tematiki, ki je zelo aktualna, pa tudi nadvse kompleksna, saj zadeva celotno zgodovino civilizacije kot soočanja kultur. Svoboda soočanja kultur, ohranjevanja njihovih posebnosti ter zmožnosti njihovega preoblikovanja po vsej verjetnosti tvori podlago možne evropske kulturne integracije. Kakor pravi Eliot: kultura je nekaj "organskega", pluralni organizem, ki živi in se razvija prav kot nekaj živega. Poleg tega je že Ciceron pripoznal, da je za kulturo bistveno prav to, da se "kultivira", vzgaja. Soočenje s problemi mnogovrstnih realnosti našega življenskega sveta je danes po mojem mnenju temeljni izziv filozofskega mišljenja. Potrebna je refleksija "mnogovrstnosti" kot strukturalnega pogoja naše eksistence in poglavitne poteze sveta, v katerem prebivamo. Naša filozofska in politična prihodnost je v marsičem odvisna od tega, kako se bomo spoprijeli s tem problemom. Na podlagi teoretskega poduka, ki zmore pokazati "vrednote" interkulturalnosti, se politika lahko nauči tolerance do različnega in drugačnega.

Na prostoru bivše Jugoslavije smo priča najbolj krvavi moriji po drugi svetovni vojni. Ta je v marsičem razkrila politično nepripravljenost oziroma nemoč Evrope, da se zoperstavi pojavom, ki so v tem stoletju že privedli do dveh katastrofalnih vojn. Je ta omahljivost znamenje neke globalne krize evropejstva, ki se skriva pod plaščem ekonomskega in političnega integriranja in ki jo je Nietzsche stoletje nazaj označil kot "evropski nihilizem"?

Ko zaslišim besedo "vojna" in se zavem, da je ta beseda nedaleč od nas "dejstvo", se zgrozim. Hočem reči: jugoslovanska tragedija ni samo politično-ideološki dogodek z ogromnimi ekonomskimi posledicami, ki so vsem dobro znane, marveč tudi povratek nekega tabuja, ponoven pojav vojne na našem kontinentu. Izbruh te vojne, ni samo hrvaška, bosanska ali srbska tragedija (v Sloveniji so nekateri etnični, politični in kulturni dejavniki pripomogli k hitri rešitvi, nacionalna osamosvojitvev je bila dosežena brez prave vojne), marveč tudi težka odgovornost Evrope, predvsem Evropske skupnosti, pa tudi Vzhoda. Upravičeno omenjate "nepripravljenost" oziroma "nemoč" Evrope, da bi rešila to človeško dramo. Evropa je res nemočna, oropana politične in kulturne razumnosti, ki bi zmogla vzpostaviti mir. Toda v primeru vojne med Srbijo, Bosno in Hrvaško bi taka "vzpostavitev" miru pomenila zgolj postavitev nagobčnika na srbsko destruktivno blaznost, z velikim tveganjem, da se ogrozi življenja par sto tisočev Muslimanov in Hrvatov. Taka rešitev bi bila še vedno zgolj vsiljena. Po mojem mnenju sta poleti leta 1991, ko se je pričel srbsko-hrvaški spopad, tadva naroda zapravlila zgodovinsko priložnost, da z odločnim rezom prekineta stoletno verigo masakrov in vzajemnega sovraštva. Imela sta možnost nehati s sovraštvom in začeti vse skupaj znova. Vendar noben od njiju ni imel poguma, da za dosego miru tudi sam kaj zastavi. Tako vzpostavljeni mir bi bil stabilnejši in konkretnjši; premagana bi bila ovira, ki je najtežje premagljiva: etnično in kulturno sovraštvo.

Tako kompleksne tragedije seveda ne gre pretirano poenostavljati. Toda nemoč Evrope je tudi (ne samo, ampak tudi) nezmožnost vzajemnega kulturnega razumevanja med deželami, ki ji pripadajo. Ne vem, če nam Nietzschejeve kategorije še lahko pomagajo v tem obdobju evropske civilizacije. Menjale so se politične in socialne strukture in morda tudi samo bistvo Evrope. Danes pripoznavamo, da resnica ni samo grško-krščanska resnica, pa tudi to, da volja do moči ne pripada samo Zahodu, temveč prav tako npr. islamskemu svetu.

Menite torej, da današnje bistvo evropejskosti zadeva neka druga razpoložnost in ne nihilizem?

Ne vem, če je bistvo nihilizma prenešeno v trenutno bistvo evropejskosti, gotovo pa je premestitev etičnosti na raven tehnike in manipulativnosti

človeškega bitja dominantna poteza tega bistva. Ponavljam, upravičeno povezujete evropsko civilizacijo z nihilizmom, toda zgodovinski razvoj morda kaže navzočnost drugih elementov. Po mojem mnenju je filozofsko mišljenje zadnjih desetletij preveč enostransko interpretiralo politično-kulturno situacijo. Opazilo je vse slabosti Zahoda v volji do moči in prevladi subjektivitete. To je filozofski redukcionizem in izraz iste teoretično-praktične nesposobnosti, ki ni zmogla zaustaviti vojne in srbske ekspanzije in ni uspela prevladati medetničnega sovraštva v nekdanji Jugoslaviji. Husserlov razmislek krize evropskega človeštva, ki ga sodobna filozofija (od postmoderne do dekonstrukcionizma) vse preveč rada obravnava kot preseženo racionalistično deviacijo, ostaja zame še naprej veljaven, ker drugače ne vidim praktičnega izhoda iz omenjene krize. Obnovitev primata uma ne pomeni nujno zapadanja v rasvetljenske utopije in reprodukcije ideološko-družbenih zastranitev. Ključno je prizadevanje po izhodu iz te aktualne evropske krize, s katero se verjetno ni moč več soočiti z instrumenti nietzschejanske kritike. Zdi se mi, da so nastopili drugi interesi in drugi kriteriji resnice, ter da je zategadelj potrebna obnovitev kritike uma. Umska transformacija tradicionalnega uma. Izid te transformacije je seveda še negotov, toda interpretacija krize s sredstvi fenomenologije uma se mi zdi danes - ob vseh pomislekih in možnih kritikah - edina pot, ki ji je moč slediti, posebej, če se zavemo, da "um" danes nima istega in preseženega pomena kot stoletje nazaj.

Renato Cristin (roj. l. 1958 pri Trstu) je februarja letos gostoval v Fenomenološkem društvu s predavanjem **Videnje kot govorica fenomenologije**. Spada v krog italijanskih filozofov fenomenološko-hermenevtične orientacije, ki se zbirajo pri reviji *Aut-Aut* (l. 1951 jo je ustanovil Enzo Paci, en najvlivnejših italijanskih fenomenologov). Objavil je številne članke v italijanskih, francoskih, španskih in nemških filozofskih revijah, prevajal Husserla, Heideggra in Gadamerja, ter uredil zbornik **Fenomenologija. Zgodba nekega razhoda (Husserl-Heidegger)**. Leta 1991 je izdal knjigo **Heidegger in Leibniz. Pot in razum** z Gadamerjevim predgovorom. Trenutno pripravlja zbornik **Fenomenologija v Italiji**, ki bo izšel letos v zbirki **Orbis Phaenomenologica** (Freiburg).